DVA GLAGOLJSKA PISMA

Kada je godine 1774. učeni mletački putopisac i prirodnjak opat Fortis posjetio otok Krk, zatekao je ondje mnoštvo svećenika koji su živjeli u uvjetima koje je on teško mogao razumjeti. »U Dobrinju postoji čudesan broj popova, kao što je općenito slučaj na cijelom otoku; stoga su dronjavi, jadni i prisiljeni baviti se najnižim obrtima, pa su postolari, bačvari itd. Ali njihov nedoličan i nećudoredan način života mnogo je gori nego njihovo siromaštvo, a nema izgleda da će se popraviti, jer biskupova je moć tako ograničena u ispravljanju poroka ili uvođenja stege i pravog reda«[1]. U Omišlju je naišao na popove koji su ga pokušali uvjeriti kako su komadi najobičnijeg vrbovog drveta komadi Mojsijevog štapa a »da bi povezali Stari Zavjet s Novim, obratiše nam pozornost i na neke karike lanca kojim je sv. Petar bio vezan u tamnici. Neznanje i praznovjerje tih popova sramotni su, a posve su jednaki po cijelom otoku«[2]. Jedina osoba s kojom je mogao ravnopravno razgovarati o starinama, književnosti i znanosti bio je osamdesetgodišnji biskup Zuccheri — rodom iz Furlanije. Fortis je bio beskrajno razočaran autarkičnom rezerviranošću krčke glagoljaške sredine koja nije pokazivala nikakvog zanimanja za njegova istraživanja. »U Vrbniku sam« — priznaje on na koncu — »našao popa koji razumije, mnogo bolje nego njegova braća u tim krajevima, staroslavenski sveti ili glagoljaški jezik; pokazao mi je rukopis sastavljen tim pismom, ali je bio od male koristi. Danas glagoljske knjige moraju ležati u knjižnicama kao puki neobični predmeti, jer jedva ima koga tko ih može glatko čitati; čak i u mjestima gdje se služba vrši na tom jeziku, pa ako se i dogodi

---

[1] Iz trećeg pisma koje je Alberto Fortis uputio engleskom ministru Johnu Strangeu u Mletke; *Put po Dalmaciji*, Globus, Zagreb, 1984, str. 285.

[2] *Isto.*

te se nađe netko tko zna čitati to pismo, *pouzdano nema nikoga tko mu razumije značenje*«[3] (podv. I. L.).

Pretjeruje li Fortis?

Zar doista u posljednjim desetljećima osamnaestog stoljeća među našim glagoljašima nije bilo ni jednog koji bi potpuno razumio »staroslavenski sveti ili glagoljaški jezik«?

Dva pisma koja sam pronašao među glagoljskim pergamenama u Arhivu Slovenije u Ljubljani čini se da Fortisove tvrdnje dovode u pitanje[4].

Prvi list piše vrbnički e r e i Fran Gabrijelić[5]:

»Gašpare Druže zdravstvuĭ:

Az na celovaniju tvoem zahvalivam eže va knizi Erea Celovićia postavil / esi, i takožde od Serca moega tebe celivam, i stoboju veselimse, da taki skorie / naše slovinske bukve naučil esi čitati, i pisati: aki ěko ri'h, tako va kratci / naučise, ěže tebi nisjut potribnaě, koliko većšee, i skorie va pamet postaviš / onaě, ěže po svek' den' va tomžde Učilišći čitaš, i pišeš: za koju vinu radu / emse s' toboju, da napridujući ti ovako, imiti hoćeš čast pred svimi tu ok(r)stnimi / a pokoli dati hoćeš čast onomu svoemu Gñu Vuju, egože dobroti nikad / pozabiti hoću, egože va knigi tvoeĭ' edino s' Celovićem te prošu od strane moee' / celueš: tebeže sa svima učećima celujući ostajem

va Verbnici na ž (=7): decembriě čćiž: (=1817)

tvoĭ rab, i drug
Ereĭ Frančisk Gabrijelić«.

---

[3] *Isto.*

[4] Spomenuta pisma nalaze se u fondu pod signaturom MISC Glagolitica/Antifonariji i upućena su senjskom *dijaku* Gašparu Kombolu u prosincu 1817. Fortisova ocjena plod je nedovoljnog poznavanja konteksta u kojem se naš glagoljaški tradicionalizam stoljećima oblikovao i pretpostavki koje su uvjetovale njegov nastanak te podsjeća na sudove njegova zemljaka Artura Cronie »koji je faktički odrekao postojanje glagoljaške književnosti jer se književnošću — po njegovom uvjerenju — ne može nazvati djelo 'sirovih' (rozzi) i 'siromašnih popova' (poveri preti) koji čak 'non sanno parlare, e meno ancora scrivere'« (E. Hercigonja: *Nad iskonom hrvatske knjige;* Liber; Zagreb 1983). Suvremeni istraživači problematike hrvatskog glagoljaštva u nas, međutim, odbacuju takve koncepcije, smatrajući ih zastarjelima i znanstveno neprihvatljivima (to se u prvom redu odnosi na »mitologiziranu i idealiziranu fikciju hrvatskog glagoljaštva«; u okviru hrvatske književnopovijesne i kulturnopovijesne literature v. raspravu E. Hercigonje: *Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovice 16. stoljeća* u spomenutoj knjizi).

[5] Izvana bilješka Jakova Supana: *Hrvatsko pismo Frančiška Gabrielčića tiskano z glagolskimi črkami dto Vrbnik (otok Krk) 7. dec. 1817.*

Poslije dva tjedna šalje »Poštovanomu diěku, i gñu / gñu Gašparu Kombolu / vъ učilišće od Seně«[6] e r e i Anton Celović iz Selaca božićnu čestitku:

»L(j)ubimij druže.

Va Selcih ia (=21): Decembrič čćži (=1817)[7]

Približajućice Častni Praznik Rož / denič Gña; togo radi Sicetago Navišća / ju tebi srićnago, i čestitago u zdra / viju Srići, i obiliju Sleberniki, i / inih svih blagih, ihž(e) od darca / sviju blagih, sirič boga, želati / možeši, Na konac mazdu ra(j)skuju posti / gneši. Po tomžde Načalo Novago Lita / i zdraviju az ti želaju, da satnoe / lito vъ starosti čaěti možeši; / i prideši na Sve Stepeni, ihže Serce / tvoe žalati možet.

Az sъ Starcem Vladikom častimim / dnie provazdaem vъ veseliju. Ašće / česo blagago imati budes, naju spo / menise: Mi bo Sadi ničesože ne imaem. / Celuju priětele, i znaemie. Az že lob / zaniem braterskim ostaju.

tvoi verni / rab i drug. ereě
Anton / Celović«.

Iz memoarskih bilježaka Vrbničanina Josipa Antuna Petrisa *Nike uspomene starinske* doznajemo da je u njegovo vrijeme među živućim redovnicima bio i »častni g. p. Frane Gabrijelić p. a. Antona — redovnik prosti od kapitula u Verbniku«[8]. U kapitulskoj knjizi instrumenata (1801—1818) potpisao se Don Francesco Gabrielich kao e s t e n s o r e (=pisar)[9]. Nema sumnje da je to onaj isti čovjek koji je napisao vrbničko pismo.

Uglata glagoljica kakvom piše pop Gabrijelić — prva je uočljiva neobičnost. Naime, već od četrnaestog stoljeća, kurzivno glagoljsko pismo počelo je potiskivati upotrebu uglatog tipa pisma pa će ga s vremenom potpuno istisnuti. Uglata glagoljica na početku devetnaestog stoljeća, u svjetovnoj i privatnoj uporabi, pripada već dalekoj starini, pluskvamperfektu. Zašto dakle Gabrijelić piše arhaičnim tipom pisma? Razlozi se naziru iz sadržaja pisma: »v e s e l i m s e d a t a k i s k o r i e n a š e s l o v i n s k e b u-

---

[6] Isto: *Hrvatsko pismo iz Selc pri Crikvenici na prijatelja v Senju (Glagolitica).*

[7] U originalu zamijenjene su posljednje dvije brojke.

[8] I. Grković-V. Štefanić: *Nike uspomene starinske* Josipa Antona Petrisa (1787—1868). *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena,* knj. 37. JAZU. Zagreb, 1953; str. 108.

[9] Štefanić V.: *Glagoljski rukopisi otoka Krka.* JAZU. Zagreb, 1960; str. 294.

kve naučil esi čitati i pisati«, poručuje Gabrijelić Gašparu. Obraća se, dakle, čovjeku koji glagoljsko pismo još ne poznaje dovoljno, nije u njemu vješt pa treba pisati jasno i razgovijetno (uglata je glagoljica mnogo razgovjetnija za početnike, lakša za sricanje). Kurziv je s druge strane teško razumljiv, otprilike kao stenografija čovjeku koji je nikad nije učio.

Ali Gabrijelić ne arhaizira samo pismo: zamjećuje se to i u jeziku. Ni to nije slučajno — kada znamo s kolikim su se ponosom i ljubavlju humanisti stoljećima služili latinskim jezikom, zašto se i glagoljaši ne bi ponosili svojim crkvenoslavenskim jezikom hrvatskog tipa i njegovom tradicijom? Iz Gabrijelićevih riječi u isti tren izvire i radost i gordost osobe koja je svjesna ogromnog značaja tih starih slavenskih pismena *(naše slovinske bukve);* beskrajan je optimizam kojim bodri svog druga na učenje (»raduem se s' toboju, da napridujući ti ovako, imiti hoćeš čast«). Duboko je poštovanje koje Gabrijelić pokazuje prema prijateljevu ujaku, najvjerojatnije svećeniku (»egože dobroti nikad pozabiti neću«). Pretpostavljam da je taj čovjek bio prvi učitelj i dobročinitelj mladog svećenika Gabrijelića i svog nećaka Gašpara. U vrbničkom listu u dva se navrata spominje i svećenik *(erei)* Celović, autor pisma poslanog iz Selaca.

Pop Anton Celović pok. Ivana bio je jedan od znamenitih učitelja u glagoljskoj školi za žakne u Vrbniku, poznati meštar od skule — Petris njegovo ime navodi zajedno s popovima Matijem Fugošićem *Bacutom,* Matijem Štefanićem *Fidrigom,* Franom Volarićem i Ivanom Feretićem. »Ovi svi su« — piše on — »delali školu latinsku po 4 dni na šetemanu, a školu hrvatsku 2 dana — to jest u sredu i u subotu. / U hervatskoj su učili štat i pisat po glagolici i tumačit glagolicu na domaći jezik, teologiju manju to jest od svetih sakramenti pak velu Teologiju, moral Kačićev. / I tako vridno su izučavali svoje učenike, da su vazda bili pohvaljeni u očitih iskusih, koje su se svako godišće činili na biskupiji u Veji«[10]. U tu vrbničku glagoljašku školu dolazili su žakni iz cijelog otoka, Vinodola, Gorskog kotara i Kranjske. Austrijske su vlasti 1819. zabranile takve škole. U vrijeme pisanja pisama (1817) vrbnička je skula, dakle, još djelovala. Celovićevo ime upisano je na nekoliko mjesta u vrbničkim maticama koje je

[10] M. Bolonić-I. Žic-Rokov: *Otok Krk kroz vjekove.* Kršćanska sadašnjost. Zagreb, 1977; str. 129.

vodio kao župnik[11] i u knjizi Bratovštine duša od Purgatorija[12]. Celović, za razliku od Frana Gabrijelića, piše kurzivnom glagoljicom — samo četrnaest dana poslije njega. Iz toga bi se moglo zaključiti da je dijak Gašpar, kojem je pismo poslano — već mogao čitati složeniji rukopis što je, međutim, prilično neuvjerljivo. Prave razloge tomu ipak danas ne možemo znati.

Osim razlike u tipu pisma mogu se zapaziti i stanovite grafijske diferencijacije između Celovića i Gabrijelića: u bilježenju poluglasa[13], grafema »ju«[14], obilježavanje vokalnog »j«[15] i t. sl. Zajednička im je osobina da pišu stari ě (jat) ali postoje i pozicije kada je etimološki »jat« pisan s »i« ili »e« (u hrvatskim narodnim riječima u kojima je »jat« supstituiran vokalom *i* ili *e* za razliku od crkvenoslavenskih oblika koji prevladavaju)[16]. Slično razlikovanje i/ili sličnosti uočljive su u osobitostima jezika na fonološkom[17],

---

[11] U matici krštenih 1742—1807: »Na 6 julijê karstih ě pop Anton Celović I(va)nu Fugošiću i nega ženi Katarini nih sina Osipa. Bi kum G(ospodi)n I(va)n Petriš, kuma nega žena Antona«; u matici vjenčanih 1767—1816. posljednji glagoljski upis pisan je 15. juna 1807. upravo njegovom rukom (kao plovana) — iste je godine stupio na dužnost novi župnik Nikola Pavan, Štefanić, n. dj. str. 309—310.

[12] U njoj je napisana Naredba Bratovschine od Dus od Purgatorija (10. 9bra 1770) s notom: »Ja pop Anton Celovich scopiah iz kgnige starije«, ibid., str. 317.

[13] Celović ga bilježi na njegovoj starijoj poziciji (съ, vъ 3 x iako jednom i čak. *va* i štok. *u*) a Gabrijelić ne (izuzev *slabog* poluglasa koji označava znakom kvačice ′ — svek′ den′, s′, a kvačicom su bilježene i pozicije u kojima nije bilo poluglasa, npr.: tvoéi′, moee′).

[14] I jedan i drugi upotrebljavaju ga kao dosljednu sekvenciju; Gabrijelić u riječima to*boju*, nis*jut*, ko*ju* i napridu*jući*; Celović u riječima — približa*jući* se, naviš*ćaju*, zdravi*ju*, obili*ju*, rajsku*ju* itd. ali ga na kraju riječi razumijeva kao »*j*« (ljubimij).

[15] Obojica ga ne pišu; Gabrijelić »i« obilježava kvačicom pa se ono čita kao »j« (zdravstvuĭ, tvoeĭ, tvoĭ, ereĭ).

[16] Točnije: grafemom »jat« markirana je izgovorna sekvencija [ja]. Gabrijelić: ěko, ěže, potribnač, onač, decembrič (ě) slovinske, tebi, rih, potribnaja, skorie, imiti, va kratci (i) celovaniju, celuješi (e).
Celović: Roždenič, čaěti, priětele, ereě, diěku, Seně (ě) Selcih, tebi, srići, rič, lita, sadi, svih (i)
Dakle, na mjestu etimološkog *ě* pisan je *i* ili *e* prema stvarnom stanju u živom narodnom (čakavskom) jeziku.

[17] U Gabrijelićevu je tekstu vidljivo preklapanje triju jezičnih normi: od fonoloških osobina crkvenoslavenskog jezika zadržao je skupinu *žd* (takožde, tomžde) i drugu palatalizaciju (va kratci, va knizi) u alternaciji s narodnim oblikom bez palatalizacije »va knigi«. Prevladavaju ipak fonološke osobine čakavskog narodnog jezika: vokalizacija slabog poluglasa vъ→ va (3x), samoglasno r kao *er* (*serce*, *Verbnik*) ili kao *e* (*den*, *svek*), ě supstituiran vokalom *i* (*rih*, *imiti*...) ili *e* (*celovanje*); prisutna je i treća norma pisanog čakavskog književnog jezika (u primjerima: *svima*, *svimi*, *svek*).

morfološkom, leksičkom ili sintaktičkom planu. Pored toga Celović stilizira rukopis ne obazirući se puno na ortografske pravilnosti[18] dok Gabrijelić savjesno, školnički točno, razlikuje pravopisna pravila (imenice uvijek piše velikim slovom, pazi na interpunkciju i t. sl.). Celovićev stil pisanja u cijelosti otkriva mnogo iskusnijeg čovjeka koji vrlo dobro poznaje crkvenoslavenski jezik i njegovu tradiciju, a Gabrijelić, s druge strane, osobu mnogo mlađu i nesigurniju (u poznavanje jezika, tradicije, pisma) i temperamentniju, osobu koja je savladala osnove, ali koja još uvijek uči (po godinama je vjerojatno vršnjak dijaka Kombola).

Jedno je značajno: i Gabrijelić i Celović kao obrazovani ljudi vole pisati stilom staroga književnog crkvenoslavenskog jezika hrvatskog tipa u kojem znatan udio ima čakavski narodni jezik (i ne samo on) i čakavski narodni jezik, a u njemu je vidljiva i recenzija (rusifikacija): sve to u doba kada na posve drugom kraju, u Srbiji, slično nastoji Dositej Obradović. I krčki glagoljaši i srpski prosvjetitelj u istom vremenu očituju iste težnje[19], s tom razlikom što se naši glagoljaši oslanjaju na tradiciju rusifikatorske recenzije koja traje još od vremena Rafaela Levakovića i njegovih sljedbenika. I Celoviću i Gabrijeliću potkrast će se (ili je to svjesno?) paralelna upotreba različitih jezičnih tipova: tako će Celović pored *lobzanija, mazde* i *roždenija* upotrijebiti i *srića, lito, slebernik* (i dva spontana cakavizma: provazdaem /provaždaem/ i budes /budeš/) a Gabrijelić primjerice jedan izrazito lokalni vrbnički *po svek* d e n.

Celovićevo pismo, za razliku od emotivnog i strastvenog Gabrijelića, odaje mirnoću i staloženost staračke egzistencije koju više

---

Kod Celovića su crkvenoslavenizmi mnogo češći, iako je u njegovu jeziku prisutno više tipova (normi) narodnog pa i lokalnog jezika — tako će primjerice jedan isti prijedlog upotrijebiti u tri različita oblika: kao stsl. *vъ* (4x), čak. *va* (1x) i štok. *u* (1x). Dva puta mu se čak potkradaju i čakavizmi (budes, provazdaem) uz već navedene osobine hrvatskog jezika (oblici: serce, svih..., primjeri s refleksom *ě* u *i* i *e* itd.). Pažljivija bi analiza pokazala da se i na ostalim jezičnim planovima predlaže nekoliko jezičnih normi.

[18] Celoviću ne smeta da miješa pravila (kao na primjer u sintagmi *častni praznik* gdje je jedna riječ pisana etimološki a druga fonetski) a neće paziti ni na greške u pisanju pojedinih slova (srića/sričnoga).

[19] Primjeri su rusizmi *zdravstvuj* i *ljubimij:* Dositej Obradović u pismu od 1. veljače 1808. koje je poslao jednom zemunskom trgovcu počinje uobičajenim zaglavljem:
»Pošteni Gospodaru Kisiću!
L j u b i m i moj, z d r a v s t v u j t e !
Primio sam tri prevelika hleba itd.« v. Obradović, *Sabr. dela III,* Prosveta, Beograd 1961, str. 319 usporedimo li to s počecima naših pisama morat ćemo priznati sličnost *duha epohe.*

ništa ne može izbaciti iz njena spokoja. Poslije kićenog i toplog ornamenta fraze lijepih želja za sreću, zdravlje, obilje zemaljskih dobara (posebno novca), dugovječnost života (»da satnoe lito vъ starosti čaěti možeši«) ulazimo u perivoj gdje časni starina provodi svoje posljednje ovozemaljske dane (»az sъ starcem vladikom častnim dnie provazdaem vъ veseliju«) i preporuča svom mladom prijatelju dijaku da ga se koji puta u životu spomene (»mi bo sadi ničesože ne imaem«).

Gašpar Kombol (1798—1860), adresat tih pisama, u to je vrijeme na *učilišću* u Senju. Mnogo kasnije, on će postati ravnateljem riječke gimnazije (1843—1855). Pisma nam donekle mogu osvijetliti prilike u doba njegove mladosti: prijateljstvo s vrbničkim popovima glagoljašima Antonom Celovićem i Franom Gabrijelićem upućuje na pomisao da je Kombol kao darovito seljačko dijete iz susjedne Kirije, mogao u Vrbniku završiti svoje prve škole; moguće da mu je to omogućio ujak koji je svećenik; tu je stekao prvo latinsko, glagoljaško i teološko obrazovanje, prve prijatelje s kojima će ostati u dobrim odnosima i poslije kao učenik senjske gimnazije. O svemu tomu svjedoče dva pisma (kao dio prepiske koja nije sačuvana), u fragmentima, ali dovoljno da se mogu nazrijeti obrisi jedne paradigmatske situacije: uvjete pod kojima se stoljećima školovao primorski pučanin. Naš primjer baš pada u vrijeme kada se polako gasi jedan starinski i vjekovima građeni sustav edukacije što je bio uvriježen u svim istarskim, kvarnerskim i primorskim komunama, tradicionalno glagoljaškim. Taj sustav koji će sve do početka prošlog stoljeća uspješno producirati domaće obrazovane ljude kao samostalan sloj/soj naroda (autohtoni intelektualni potencijal) polako će nestajati isprva zbog postupnog ukidanja kaptola od vremena jozefinskih reformi, a zatim i potpuno — poslije državnog dekreta o ukidanju glagoljaških škola. S njima će se izgubiti i *meštri od skule* odnoseći zajedno sa sobom svoj originalni mentalitet, svoj ljubomorni ponos kojim su čuvali *naše slovinske bukve,* svoj prosvjetiteljski duh kojim su na način Klimenta Ohridskog djelovali među pukom. Susret opata Fortisa i krčkih glagoljaša bio je susret dvaju u temelju različitih svjetova, komunikacija nije bila moguća. Zato nas i ne treba čuditi obostrana averzija: i ona je, nažalost, dio tradicije.

Irvin Lukežić

RJEČNIK

ašće, konj. i part., ako, kada, da li
aki, konj. i adv., kao, kao da
az, pron., ja
blago, n., bogatstvo, dobro zemaljsko
bo, part., pak, naime, jer
braterskij, adj., bratski
bukva, f., slovo
celovanije, n., cjelov, pozdrav
čajanije, n., čekanje
častimij, ptcp., poštovani
častni, adj., poštovani
česo, gen. sg. (od *čto* pron.), čega
darca, gen. sg. (od *darac* m.), darovatelja
dijak, m., đak, učenik
drug, m., prijatelj
edino, adj., zajedno
egože, gen. sg. m. (od *iže* pron.), kojega
erei, m., svećenik, pop (od grč.)
eže, nom. i ak. sg. n.; nom. pl. f. (od *iže* pron.), što, a to, koje
gña, gñu, m., gospodina (-u)
ihže, pron., njihov
imiti, verb., imati, morati
ini, pron. drugi, ostali
jako, konj. i adv., kao, kao da, kako
jaže, pron., koja (pl. sr. r.)
kniga, f., pismo, list
koliko, adv., čim, netom
(va) kratci, adverbijalna konstrukcija pridjeva u Lsg, brzo
lobzanie, n., ljubljenje, cjelivanje
ljubimij, ptcp., dragi, ljubljeni
mazda, f., plaća, nagrada
načalo, n., početak
naju, gen. i ak. du. (od *az*, ja pron.), nas, naš
navišćati, verb., navještati, obznanjivati
ničesože, gen. sg. (od *ničtože*) pron., ničega
nisjut, 3. pl. praes., nisu
okrsni, adj., okolni
približajušći se, ptcp., skori (praznik)
pokli, adv. i konj., pošto
prošu, 1. sg. praes., (od *prositi*), moliti
rab, m., sluga, rob, odani prijatelj
ra(j)skuju, adj., rajsku, blaženu
rih, 1. sg. aor. (od *reći*), rekoh
rič, f., stvar; *si rič boga želati možeši* — ovu stvar od boga poželjeti možeš
Roždenije Gña — Božić
sadi, adv., ovdje
satnoe lito, stota godina
si, pron., ova
sice, adv., ovako
skoro, adv., brzo, skorše (komp.) brže
slebrnik, m., srebrnjak (novac)
slovinski, adv., slavenski
taki, adv., odmah
takožde, adv., također
toboju, instr. sg. (od *ti* pron.) tobom
togo, pron., toga
učilišće, n., viša škola, gimnazija, licej
va, prep. u
večšee, komp., više
vinu, adv., uvijek, neprestano
vladika, m., gospodar
zdravstvuj, 1. sg. imp., budi zdravo, živio
znaemij, ptcp., poznati
že, part., pak
želanije, n., želja